

USTAŠE NA JADRANU – PREŠUĆENI HISTORIOGRAFSKI DOGAĐAJ

U nakladi Hrvatskog instituta za povijest, u Zagrebu je u listopadu 2012. objavljena knjiga **dr. sc. Nikice Barića** pod naslovom *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Autor je jedan od najplodnijih i najtemeljitijih hrvatskih povjesničara mlađeg naraštaja. Rođen je 1975. u Zagrebu, a pored velikog broja znanstvenih članaka u hrvatskoj i stranoj periodici, i prije ove objavio je dvije knjige: *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske* (Zagreb, 2003.) i *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.* (Zagreb, 2005.).

Potonju, koja će nesumnjivo ostati nezaobilaznim djelom za proučavanje tog dijela naše povijesti unatoč tomu što je objavljena svega nekoliko godina nakon što je skršena velikosrpska agresija, a s njom i njezin sastavni dio - pobuna pretežnog dijela srpske manjine u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini, prikazali smo u *Političkom zatvoreniku* malo poslije nego što je izišla (god. 15/2005., br. 165, prosinac 2005., str. 41.-43.). Ni vrijeme niti oni koji su propitivali istu temu, nisu do danas doveli u pitanje vrijednost te Barićeve studije.

I ova, treća po redu njegova knjiga, iznimno je vrijedno djelo, uistinu pravi događaj u hrvatskoj historiografiji.

Ako je u humanističkim znanostima ikad dopušteno kazati da poslije nekog istraživanja ništa više ne će biti isto, onda je ovo jedan od takvih trenutaka. Knjiga *Ustaše na Jadranu* opširna je studija (864 stranice!) obogaćena sa 139 ilustracija od kojih je većina nepoznata široj, pa i stručnoj javnosti, a *izvježbanije oko* - koje će u svakoj knjizi prvo pogledati bilješke, kazala i popis literature - već na prvi pogled će uočiti da više od 3.500 podrubnih bilježaka jasno svjedoči kako se autor u prvom redu služio arhivskim gradivom, oslanjajući se na objavljenu literaturu tek iznimno i uglavnom u kraćemu, uvodnom dijelu knjige, koji ima čitatelju prikazati povijesni i vojno-politički kontekst osovinskog napada na Kraljevinu Jugoslaviju, s posljedičnim nastupom njemačke i talijanske vojske na područja koja su ušla u

Piše:

Tomislav JONJIĆ

sastav Nezavisne Države Hrvatske (NDH).

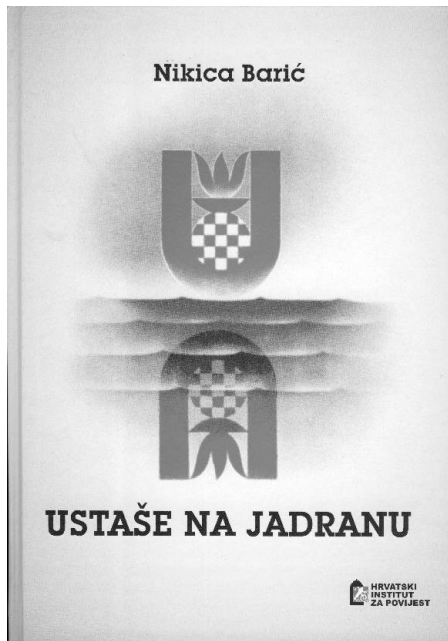
Iako je više nego očito da izbjegava polemički pristup i da ne traži *intelektualnu kavgu* s onima koji zastupaju drugačija stajališta (a u bitnome je to pretežan dio jugoslavenske i postjugoslavenske historiografije u ovome dijelu tzv. zapadnoga Balkana), Barić i u tom dijelu svoje knjige kao posve neutemeljene otklanja propa-

države, jer je on i po Barićevu mišljenju bio zapravo jedina organizirana snaga koja je hrvatsku državnu neovisnost definirala kao svoj cilj.

To razgraničenje NDH i Italije u postojećim se okolnostima može smatrati uspjehom, jer mu je alternativa bila potpuna okupacija hrvatskih zemalja i njihova podjela između Italije, Mađarske, Njemačke i, eventualno, Srbije. No, taj uspjeh je istodobno bio i mlinski kamen o vratu novoproglašene države, kao što će se vidjeti i u vrijeme kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine. Tada će se na području bivše Kraljevine Jugoslavije koje je u svibnju 1941. ostalo izvan sastava NDH te postalo dijelom Kraljevine Italije (tzv. Prva zona), kao i u području koje je u svibnju 1941. ušlo u sastav hrvatske države, ali je djelovanje hrvatskih vlasti u njemu bivalo na razne načine ograničeno (tzv. Druga zona, razvojačeno područje ili obalni pojas), sukobiti suprotstavljeni, nepomirljivi interesi i težnje.

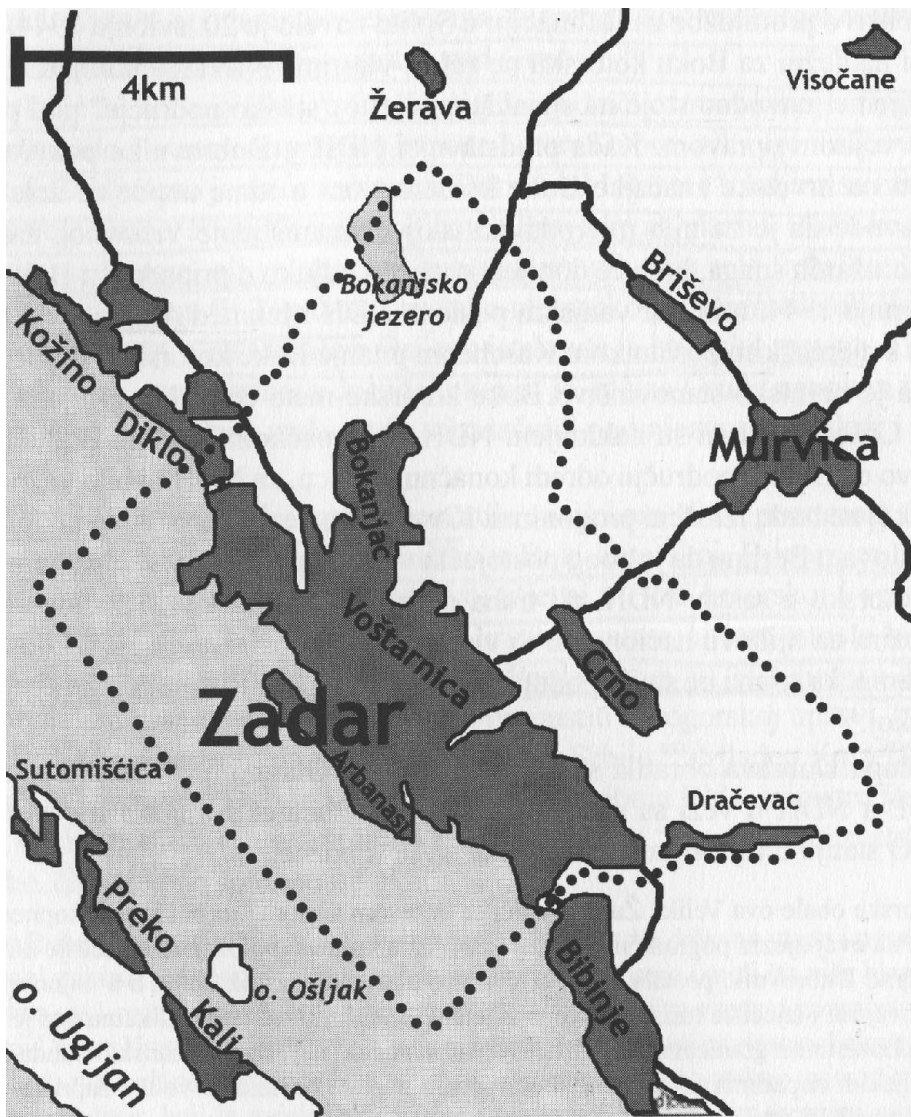
Suvereniteta nad prvim od ta dva područja formalno se nije odrekla ni talijanska republikanska (**Mussolinijeva**), ali ni **Badoglio**va vlada. Iako nakon rujna 1943. ni jedna od njih nije vršila efektivnu vlast na istočnoj obali Jadrana, **Hitleru** je savezništvo i prijateljstvo s dojučerašnjim talijanskim diktatorom, koga je poslije svega nekoliko dana zatočeništva spektakularno izbavio **Otto Skorzeny**, bilo toliko važno da je Njemačka odlučila poštivati Mussolinijevu osjetljivost i njegov vrlo krhak unutarnjopolitički položaj. Zato ni njemačka diplomacija, a još manje njemačka vojska, nisu bile spremni bez rezerve poduprijeti nastojanje službenoga Zagreba za proširenjem hrvatske vlasti na novooslobođeno područje, iako se to nastojanje temeljilo ne samo na narodnosnim i političkim argumentima, nego i na razmjerno jasnim njemačkim obećanjima koja je Pavelić dobio u trenutcima talijanske kapitulacije.

Na krilima tih obećanja bili su na hrvatskoj strani izbili ne samo dugo potiskivani prototalijanski sentiment (koji su se manifestirali i u pravoj poplavi prototalijanskih napisa u hrvatskome tisku), nego i neumjerene ambicije kod niza pojedinaca

gandne fraze jugoslavenske publicistike o **Pavelićevoj** "prodaji Dalmacije" (pa čak i Istre, Zadra ili Lastova, koji su se u sastavu Kraljevine Italije nalazili već od 1920. godine!), argumentirano ističući da je NDH nastala u nepovoljnim vojno-političkim okolnostima, pa je njezino razgraničenje s imperijalistički raspoloženim apeninskim susjedom posljedica objektivnih okolnosti, tj. odnosa političkih i vojnih snaga, a ne nečije "izdaje" ili "prodaje".

No, to ne znači da autor previđa nepovoljne političke, vojne, gospodarske i druge posljedice toga razgraničenja koje bi se, promatrano izvan konteksta i bez obzira na posljedice, zapravo moglo smatrati velikim uspjehom A. Pavelića i ustaškoga pokreta koji se stavio na čelo

Zadar: granica nakon Rapallskog ugovora (1920.)

Njemačka, koja je već nekoliko godina ratovala od Pirineja i atlantičkih obala do Moskve i Staljingrada, i od saharske pustinje do Lenjingrada i polarnoga kruga, nikad nije smatrala previše bitnima hrvatske vojničke i političke razloge koji su se prelamali od sela do sela i od općine do općine u Bosni, Hercegovini ili Dalmaciji. Ti su razlozi, kao i sudbine tih sela i seljana, iz njemačke perspektive bili beznačajni, dok su Hrvatima i Hrvatskoj znali biti, a često su i bili od presudne važnosti. Dok je za Hrvate, primjerice, napuštanje Jajca bilo skoro jednako katastrofi, a hrvatska državna zastava na Marjanu umalo dokaz hrvatskoga trijumfa, Nijemcima je to bilo skoro svejedno, ukoliko nije utjecalo na njihove strateške planove i ambicije.

Zato je i u jesen 1943. prijetnja savezničkog iskrcavanja na hrvatskoj obali Jadrana, napose na njegovu sjevernom dijelu (jer su se na onome južnome ispriječili Velebit, Dinara, Mosor i Biokovo sa slabim prometnicama i jedva prohodnim prijevojima), navela Nijemce da malo nakon talijanske kapitulacije, bez prethodnog obavještanja službenog Zagreba i bez obaziranja na pogubne političke posljedice koje je taj korak morao imati za Hrvatsku, uspostave Operativno područje Jadransko primorje (*Operationszone Adriatisches Küstenland*), kao jedno od dva operativna područja koja su imala štititi Reich s juga i jugoistoka. Dok drugo od ta dva područja, *Operationszone Alpen Vorland*, Predalpsko područje, koje je obuhvaćalo podnožje Alpa na sjeveru Italije, nije izravno

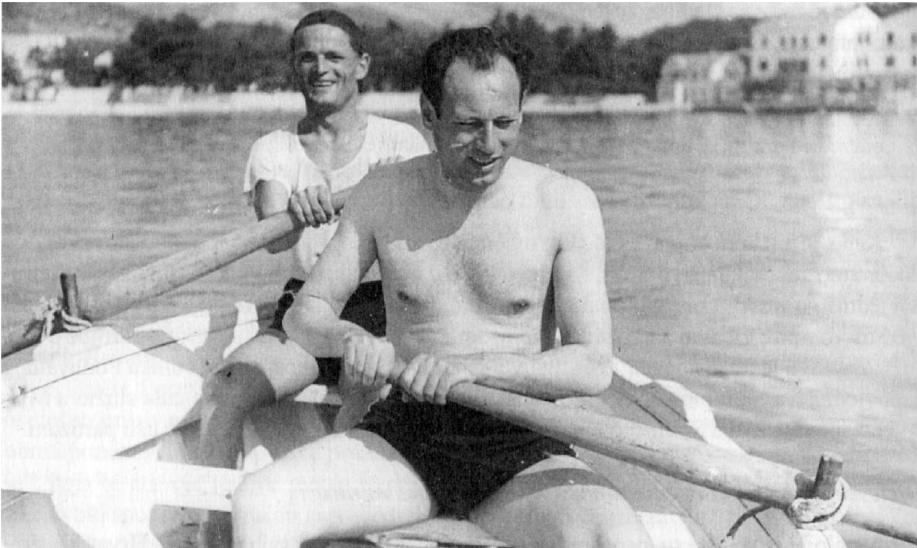
i skupina slabo svjesnih objektivnih okolnosti (pa se htjelo za Hrvatsku tražiti i Trst!), dok je i odmjereni i oprezni državni poglavar smatrao kako ne traži puno, kad u odnosu na Istru zahtijeva otprilike ono što je tražila hrvatska (i jugoslavenska) emigracija tijekom Prvoga svjetskog rata: u najmanju ruku istočnu polovicu toga poluotoka. To je ono što se moglo braniti i opisima pučanstva provedenima još u doba Austro-Ugarske.

No, nisu se na sudbinu jadranske Hrvatske odražavali samo suprotstavljeni interesi službene Hrvatske i Italije. Njemački Reich nije u tom pogledu imao državnopravnih aspiracija - pa samo pravno posve neuki, a historiografski slabo priučeni pisci, poput akademika **Petra Strčića** i njemu sličnih akademijskih šegrti i pripravnika, mogu tvrditi da su Hrvati na Kvarneru i u Istri na jedno vrijeme postali

njemačkim podanicima - ali je imao itekakvih vojno-političkih interesa.

Pavelić na Markovu trgu u rujnu 1943.: pozdravni govor dr. Ede Bulata

Ante Vokić u Makarskoj

zadiralo u hrvatske interese, s Operativnim područjem Jadransko primorje bilo je drugačije, jer su u nj ušli i dijelovi novooslobođene jadranske Hrvatske.

A uz ta dva čimbenika koja su ugrožavala i ograničavala hrvatski suverenitet, postojala su još dva. Oba su nastupala pod zajedničkim, jugoslavenskim nazivnikom, ali su tada već poodavno bili međusobno u nepomirljivu sukobu. Prvi su bili četnici koje su uglavnom činili Srbi, što su tomu jugoslavenskom pokretu davali naglašeno srpsku odnosno velikosrpsku boju, a drugi - partizani, među kojima je tada bio već veliki broj Hrvata, s također neupitnom jugoslavenskom državnom orijentacijom, ali i s težnjom provedbe boljševičke revolucije pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Barić tomu, partizanskom pokretu pristupa upravo na taj način, ne nasjedajući na danas skoro općeprihvaćenu retuširanu sliku o jugoslavenskim partizanima kao tobožnjim *hrvatskim anti-fašistima*, što je slika koja se u suvremenoj Hrvatskoj jedina smatra politički korektnom, a kao i uvijek u sličnim slučajevima - kad politička vlast za sitan novac korumpira takozvanu znanost - dobiva prividnu potvrdu i društvenu legitimaciju nepreglednom zbirkom kvaziznanstvenih pripovijesti, slabo domišljenih natega, pa i običnih izmišljotina.

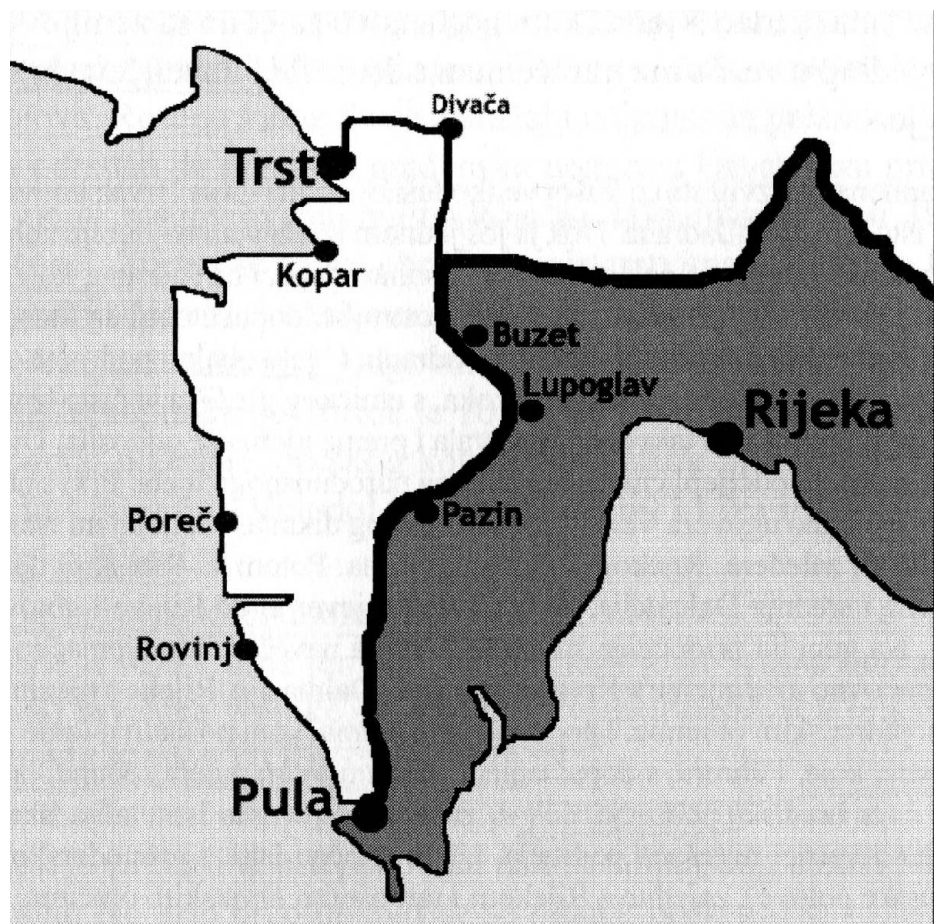
Time autor, dakako, ne izbjegava ocjenu da su vrlo brojni i dosta kompleksni uzroci doveli do toga da se partizanima i prije kapitulacije Italije pridružio i nemali broj Hrvata koji u ideološkom smislu nisu bili komunisti, ali upravo na raščlambi tog

problema ruši nekoliko vrlo žilavih mitova.

Prvi od njih jest onaj o razdoblju talijanske vladavine 1941.-1943. kao o vremenu isključivo nesmiljenog terora, nasilja, strijeljanja i konfinacije Hrvata. Barić pokazuje da su talijanske vojne i političke vlasti činile i to, i da nije pogrešna ni uobičajena slika o talijansko-četničkoj suradnji na štetu Hrvata, ali pokazuje i to da se redovito previđa kako su istodobno

s pokušajima odnarođenja hrvatskog pučanstva (odnosno, dijelom baš zbog toga) Talijani u anektiranom području nastojali osigurati prehranu pučanstva, donekle popraviti prometnice i modernizirati državnu upravu te osigurati kakav-takav red i mir. Zato su Talijani, protivno mitu o simbiozi hrvatskih ustaša i talijanskih fašista, hrvatske nacionaliste (ustaše) smatrali ne manjim neprijateljima od jugoslavenskih partizana, a zato je i broj Hrvata u partizanskim postrojbama 1941./42. bio puno manji nego što se to u laičkim predodžbama, kao još jednome historiografskome mitu, obično misli, pa se, primjerice, izbjegava najjednostavnijom matematičkom operacijom, brojenjem, nabrojiti partizanske postrojbe što su nastale na anektiranom dijelu Dalmacije i u Istri prije rujna 1943. godine (jer, moralo bi ih biti puno, a nije ih baš puno).

Međutim, kako Hrvatska i s obzirom na Njemačku nije mogla razvijati sustavnu prototalijansku promičbu ni u razvojenom području, a kamoli u Prvoj zoni, nominalno savezništvo Italije i Hrvatske stvaralo je vrlo pogodno tlo za preživljavanje jugoslavenske ideje - koja je u tom dijelu hrvatskih zemalja imala duboke korijene još iz ranijih desetljeća - i za isto-

Pavelićev prijedlog granice u Istri upućen Hitleru 12. rujna 1943.

Bruno Nardelli, glavar građanske uprave (u sredini),
lijevo splitski načelnik Stjepan Vukušić

Ustaški pukovnik Vjekoslav Servatzy,
zapovjednik područja Velebit-Dinara

Hrvatski mornari u Splitu

iz jadranskih krajeva, poput ministra **dr. Ede Bulata**, ili glavara građanske uprave **dr. Bruna Nardellija** i **dr. Oskara Turine**, a osnažiti su ih pokušali i autoriteti dugogodišnjih bliskih Pavelićevih suradnika i njegovih osobnih pouzdanika (poput pukovnika **Vjekoslava Servatzyja**). Unatoč tomu uspjeh je bio ograničen. Kumovali su tomu i ranija povezanost NDH s Italijom, i njemačke represalije, i njemački nastavak suradnje s četnicima, i često njemačko nepoštivanje hrvatskih državnih vlasti, i objektivne slabosti hrvatske države, i nemogućnost njezine vojske da se nametne autoritetom pobjednika, a nesumnjivo i ono što je sam Pavelić na jednoj sjednici Duglavičkog vijeća prepoznao kao važan čimbenik: u vrijeme općega njemačkog povlačenja na svim frontama, nije bilo realno očekivati

dobno diskreditiranje hrvatske nacionalne i državne misli. Zato su pokušaji hrvatskih državnih vlasti da nakon kapitulacije Italije pridobiju tamošnje hrvatsko pučanstvo, imali vrlo ograničene plodove. Bili su ti pokušaji i rodoljubni i promišljeni, i nisu obuhvaćali mali broj mjera: od višekratnih amnestija i poziva na povratak iz šume, preko repatrijacije protjeranih i konfiniranih, do nastojanja da se osigura red i mir, organizira prehrana, državna uprava i školstvo.

Na čelu provedbe tih mjera bili su ugledni i dobrohotni pojedinci podrijetlom

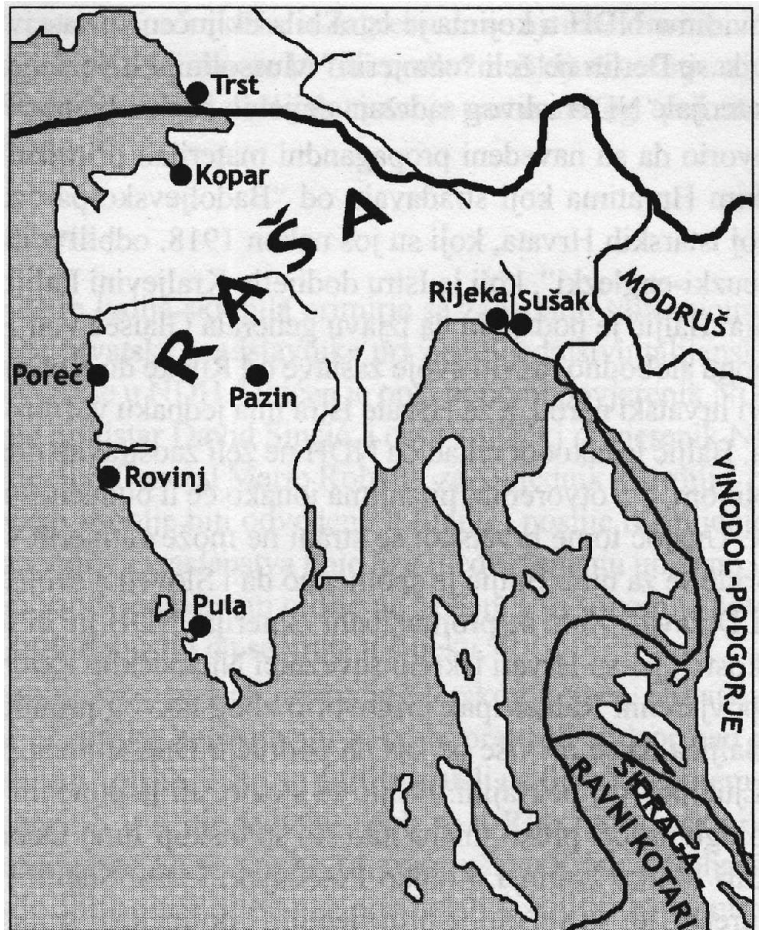

Velike župe u Dalmaciji nakon rujna 1943.

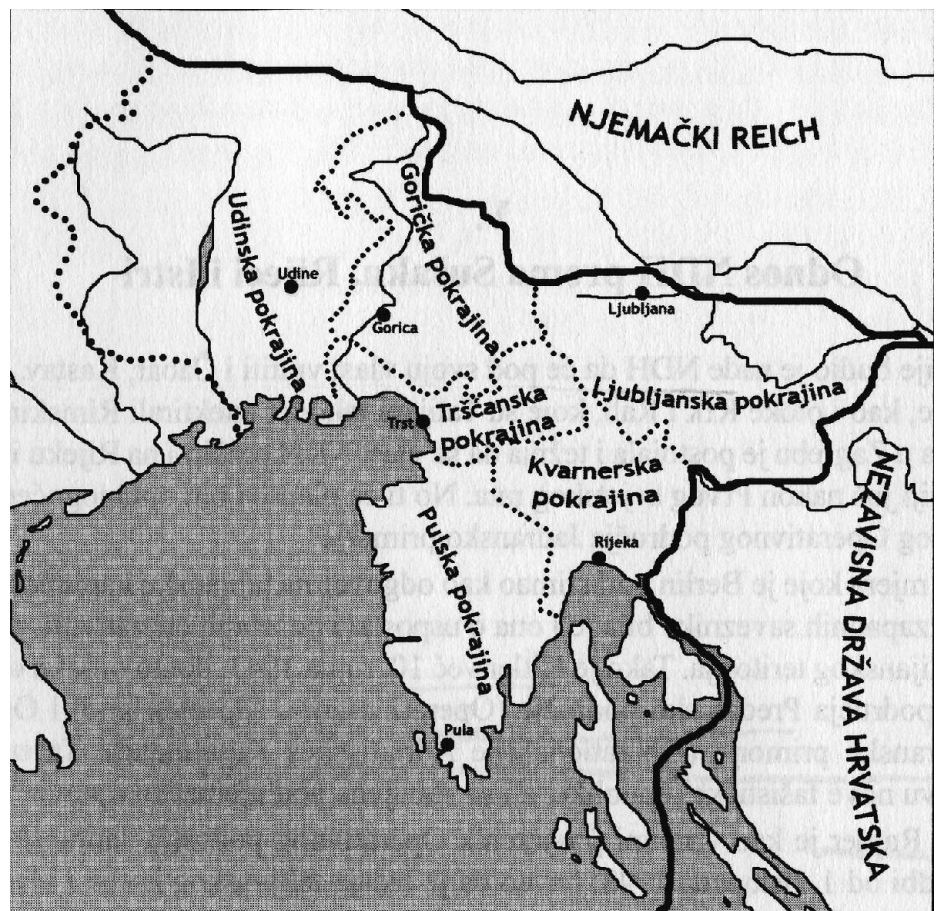
od pretežnoga broja žitelja novooslobođenih područja da se identificira s Hrvatskom koja objektivno nije mogla napustiti savezništvo s tom istom Njemačkom. I u tom su dijelu Hrvatske, s pravom ocjenjuje Barić, ljudi i tada uglavnom željeli ono što prosječan čovjek i inače svagdje želi: mir, sigurnost, red i makar donekle osiguranu vlastitu i obiteljsku egzistenciju. Zato se nerado išlo i pod ratnu zastavu pobjednika, a još manje pod ratnu zastavu onoga čiji se slom činio posve očitim.

Sve te složene odnose na mnoštvu izvornih dokumenata, na stotinama izvješća, raščlambi i promišljanja i na opisu velikog broja pojedinačnih sudbina, Barić u svojoj knjizi prikazuje u 12 poglavlja: "Uspostava vlasti Nezavisne Države Hrvatske u Dalmaciji u travnju 1941. godine" (str. 13.-35.), "Osvrt na Rimske ugovore iz svibnja 1941. i stanje nakon njihova potpisivanja" (37.-63.), "Slom 'hinbenog saveznika'" (65.-94.), "Ustroj uprave NDH u priključenim jadranskim krajevima - Ministarstvo za oslobođene krajeve" (95.-159.), "Odnos NDH prema Sušaku, Rijeci i Istri" (161.-200.), "Oružane i redarstvene snage NDH u priključevoj Dalmaciji" (201.-309.), "Njemačka vojska u Dalmaciji" (311.-452.), "Odnosi NDH s Talijanskom Socijalnom Republikom" (453.-485.), "Četnici u sjevernoj Dalmaciji" (487.-574.), "Gospodarske, prometne i socijalne prilike u Dalmaciji iz perspektive vlasti NDH" (575.-640.), "Raspoloženje naroda obzirom na vanjske i unutarnje prilike i događaje" (641.-740.), "Naša su dosadnja nastojanja u ovim krajevima dovedena u pitanje" - povlačenje uprave NDH iz Dalmacije" (741.-778.), nakon čega slijedi "Zaključak" (779.-787.) te sažetak na engleskom jeziku, kazala, popisi izvora i literature te slikovnih priloga, zemljovida i kratica.

Barićeva knjiga, sa svojim prikazom složenih vanjskopolitičkih i unutarnjopolitičkih okolnosti i silnica nakon kapitulacije Italije, te s mnoštvom činjenica o stanju na oslobođenim područjima, zapravo nameće potrebu interdisciplinarnе rasprave o pitanju suverenosti nad tim dijelom hrvatskih zemalja odnosno raspravu o njihovu državnompravnom položaju. No, ona, kao nijedna od svih studija koje su se bavile tim dijelom Hrvatske - ponajprije Dalmacijom - u razdoblju od rujna 1943. do kraja 1944., kad je ona uglavnom potpala pod vlast jugoslavenskih partizana, pokazuje koliko je bio politički težak i dugoročno sudbonosan sraz hrvatske nacionalne i državne ideje s jugoslavenskom u tome području što je u narodnosnom smislu stoljećima neprijeporno hrvatsko, ali se i samo znalo otimati svomu prirodnom, zemljopisnom i narodnosnom zaleđu, bježeći u strahu od jednoga tuđinskog imperijalizma u naručje drugomu, uvijek na svoju štetu i na štetu hrvatske cjeline. •

Granice Velike župe Raša na zemljovidu Ministarstva narodne prosvjete 1944.

Granice Operativnog područja Jadransko primorje